

*Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard og Peter Widell (udg.):
14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2012*

Konversion af frase som basis i tysk og dansk

Janusz Stopyra
Universitetet i Wrocław

1. Indledning

Artiklen prøver at beskrive konversionen af fraser i dansk parallelt til den tyske: at definere og systematisere begrebet terminologisk, at finde typologier og klassificeringer af konversioner, bl.a. også sammenrykninger. Nudansk Ordbog er blevet systematisk gennemlæst, og jeg har også søgt efter eksempler i KorpusDk.

2. Konversion

Ved konversion forstår jeg en ændring af et ords ordklasse uden tilføjelse af affikser eller kompositionsled samtidig med at der finder en semantisk omkategorisering sted. Man kan her også tale om et nulaffiks (rodaflledning hos Hansen/Heltoft 2011:246). Jeg vil gerne koncentrere mig om substantiviske konversioner af frasale baser, f.eks. *forglemmigej*, *døgenigt*. Bortset fra verbalsubstantiver er nominaliseringen af fraser den mest produktive type blandt alle substantiviske konversioner (sml. Lohde 2006:47). Verbale konversioner betragtes som en separat kategori. Her koncentrerer jeg mig om substantiviske konversioner.

En konversion forstås som omkategorisering med et kategorielt semantisk skift og ordklaseskift ("**janusköpfige Wortbildungsart**" hos Peter Eisenberg 2004). I den tysksprogede litteratur finder man begreber som nulaflledning (tysk: **Nullableitung**, sml. Erben 2006:63) og dannelse ud fra stammen (tysk: **Stammbildung**, sml. Engel et al. 2000:569), som jeg efter Olsen (1986:116) ikke bruger

Janusz Stopyra

i beskrivelsen af konversionsbegrebet. I tysk bruger man også en term som afledning uden kendelige affikser (tysk: **Ableitung ohne erkennbare Affixe**, sml. Schmidt 1967:130). Fleischer / Barz (1995:48 ff., 209 ff.) skelner mellem konversion (tysk: **Konversion**, uden omlyd eller aflyd) og implicit derivation (tysk: **implizite Derivation** eller **implizite Ableitung**, med omlyd eller aflyd, sml. Rajnik 2012). Disse termer anvendes ifølge Rajnik (2012:35) i *Norsk Referansegrammatik*.

Simmler (1998) er imod en terminologisk differentiering mellem konversion og implicit derivation fordi der mangler fleksiver, som kunne klassificere disse fænomener som derivativer. Ord-klasseveksel uden tilføjelse af ekstra morfemer finder man i tysk f.eks. også ved substantivering af infinitiverne, hvilket er afgørende for at fænomenet bliver klassificeret som konversion, og ikke falder under en ekstra kategori (1998:622).

Som definition antager jeg så

- 1) omkategorisering af udgangsenhed til målenhed uden substans og
- 2) obligatorisk ordklasseskift

som skulle være afgørende for kategorisering som konversion, ikke nødvendigvis omlyd ("Umsetzungen von Grundmorphemen sind keine Ableitungen" – Simmler 1998:622). For at afgrænse tilsvarende omkategoriseringer med omlyd skulle man bruge en ekstra term (f.eks. "Stammwechselkonversion" – dvs. 'konversion med omlyd' – af Barz (2002)):

Konversion af frase som basis i tysk og dansk

syntaktisk-semantisk omkategorisering

/ \

med ekstra
rod og derivativer
(afledning og
sammensætning)

uden ekstra
rod og derivativer

/ \

(konversion)

(konversion med afflyd
el. omlyd)

*ligge > lag, finde > fund,
gribe > greb*

I Eichingers behandling (2000:21) af ”janusköpfige Lexeme” er der tale om et ordklasseskift ved hjælp af færre formelle elementer end ved derivation. Barz påpeger vanskeligheden ved at afgøre, hvilket element af den orddannelsesmæssige omkategorisering der er en base (udgangselement), og hvilket der er målenhed (Barz 2002), f. eks. *Antwort* < > *antworten*, *Teil* < > *teilen*. At det næppe er muligt rigtigt at bestemme udgangselementet skriver også Bergenholtz / Mugdan (1979) og angiver som eksempel *Ruhe* < > *ruhen*, *svar* < > *svare*.

Tilstedeværelsen af konversioner som *sug*, *håb*, *svigt* osv. kan i dansk oftest opfattes som blokering af tilsvarende derivater, sml. *håbelse, *håbning, *svigtelse, osv. og sjældnere som konkurrence – som i tysk.

I dansk findes der ligeså mange muligheder for at danne konversioner som i tysk. Forskelle kan her kun søges i produktiviteten af parallelle orddannelsesmønstre, f.eks. *rund* < > *das Rund (des Platzes)*; *grün* < > *das Grün (des Grases)*; *god* < > *et god(e)*, (morfolologisk konversion ifølge Erben 2006:36 ff); sml. også *schön*, *hoch* < > *der, die, das Schöne, Hohe*; *høj* < > *højde* (syntaktisk konversion ifølge Erben 2006:36 ff., der også omdanner fleksiver).

Substantivering af infinitiverne – både enkelte og refleksive – som f. eks. *besuchen* > *das Besuchen*, *das Sich-Räuspern*, *das Sich Vergewissern* kan man gengive regelmæssigt i dansk enten som konversioner, f.eks. *det at besøge*, *det at kede sig*, *det at skynde sig*, eller som passiv, f.eks. *mindes*, *findes*, *længes* osv. Hvis der mellem infinitiv og verbalsubstantiv står et *-en*-suffiks, så ligner det terminologisk *en*-konversionen i tysk, f.eks. *Køren*, *Snakken*, og forekommer parallelt til den analytiske form af nominaliseringen *det at køre*, *det at snakke* (sml. Diderichsen 1946:66 f).

Aage Hansen (1967:288) gør også opmærksom på at der ikke er nogen mulighed i dansk for at danne konversioner ved verber der betegner ikke-fysisk virksomhed (f.eks. *regne*, *tro*, *tænke*, *tåle*), verber der udtrykker en tilstand eller udvikling (f.eks. *blive*, *komme*, *leve*, *lide*, *ligge*, *tjene*, *være*), deponente og reciprokke verber, de fleste verber på trykstærk vokal, evt. + *e* (f.eks. *fri*, *tie*, *gå*, *stå*, *se*, *du(e)*, *true*, *sy*, *dø*) og på nogle konsonantforbindelser (f.eks. *bladre*, *klapre*, *klatre*, *klistre*, *kniple*, sml. Rajnik 2012).

Som baser for substantiviske konversioner findes der først og fremmest simple ord, men fraserne især i tysk forekommer som de hyppigste udgangsenheder i denne type konversion og tilhører de produktive orddannelsesmønstre.

Efter Mel'čuk (1976) er konversion et sprogligt tegn, hvis udtryk er en operation på syntaksen af andre sproglige tegn. På samme måde formulerer Zemskaja (1973:180) en ytring om, at konversionen er et skift af fleksionsparadigmet af det rodafledte ord - og dette spiller her en rolle som en slags orddannelsesmiddel ("der Wechsel des Flexionsparadigmas spielt die Rolle eines Wortbildungsmittels"). Konversioner opfatter Grimm (1826:1,89) som "intern orddannelse" ("innere Wortbildung"). Takket være konversioner **står** et bestemt indhold **til rådighed** som en anden ordklasse (Eichinger 2000). Efter Lohde (2006:46 f.) opstår konversionerne på baggrund af talerens vilje til at forkorte ytringen.

Når vi taler om konversioner, foretager vi ingen analyse ud fra immediate constituents. Vi betragter målenheden som et produkt

Konversion af frase som basis i tysk og dansk

af orddannelsesmønstrets aktivitet; den er opstået på én gang og kan kun betragtes som en helhed. Således kan man opfatte konversionen ikke kun rent strukturelt, men også som en dynamisk omkategorisering af udgangselementet (basis) til målenheden.

Nogle gange findes også egentlige rodafledninger som er lig med roden, for eks. *ro* (vb.) < > *ro* (sbst.), *mærke* (vb.) < > *mærke* (sbst.), *klage* (vb.) < > *klage* (sbst.), *virke* (vb.) < > *virke* (sbst.). Blandt de konversioner som danner konkurrenceformer til suffiksafledninger forekommer der f. eks. *kalde* > *kald*, sml. *kaldelse*, *afhop*, sml. *afhopning*, også flere varianter af dannelserne, f. eks. *kigge* eller *kikke* > *kig* eller *kik*. I tysk konkurrerer konversioner med derivater på *-ing*. Det er i dansk kun sjældent tilfældet – her har vi hyppigst med blokeringer at gøre. Ligesom i tysk kan man i dansk som sagt finde konversioner med aflyd eller omlyd, f. eks. *finde* > *fund*, *afslå* > *afslag*, *afgå* > *afgang*.

Konversioner af simple baser er ikke særlig produktive, sml. *dræbe* < > *drab*, *græde* < > *gråd*, *finde* < > *fund*, *fylde* < > *fuld*, *binde* < > *bånd*, *smække* < > *smæk*, *smælde* < > *smæld* osv. (med eller uden omlyd). Her har vi først og fremmest med leksikaliseringer at gøre. Det mest produktive orddannelsesmønster af alle konversioner er nominaliseringer af frasale baser, dvs. sammenrykninger, hvor der næppe er begrænsninger på dannelse af måleenheden – bortset fra at i umarkeret sprogbrug skal der bruges en i sproget funktionerende frase som udgangsenhed (f.eks. *Hol's-der-Teufel-Mentalität*, *Bäumchen-wechsel-dich-Spiel*, *"Zurück-zur-Natur"-Bekennnis*, sml. Simmler 1998:406). På grænsen af fænomenet ligger *det-at*-forbindelser i dansk som Diderichsen (1946:67) betegner som 'eksplikativ', sml. f.eks. *det at male billeder*, *det at løbe ind i hinanden*. Hvis det kan antages at de som helhed udgør regulære nominaliseringer af verberne, har de dog en analytisk form. Spørgsmålet er så om de kan sammenstilles med *-en*-substantivering i tysk, som f.eks. *das Gehen*, *das Sprechen*, *das Schreiben*.

3. Konversion af frase (sammenrykning)

Barz (2002) anfører at konversioner er et af de steder i leksikonet hvor fraseologien krydser orddannelsen. Det drejer sig her om fraser – det er nemlig sjældent at hele sætningen bliver base for konversion.

Sammenrykningen er et rigtigt orddannelsesmønster der defineres som konversion af et nominal eller af en verbal frase. Efter Naumann (2000:47 f) er sammenrykning en konversion hvor det sidste element ikke fastlægger ordklassen for hele dannelsen. Sammenrykningen er som sagt det mest produktive mønster af substantiviske konversioner.

Sammenrykningen betragtes som en underkategori af konversioner, så her bevares der heller ikke immediate-constituent-struktur. Det er et meget kreativt orddannelsesmønster. Det er simpelthen sammenskrevne ord som ellers tilhører en frase, og her fungerer de som en nominalisering. Termen sammenrykning kendes også som juxtaposition, dvs. sammenstilling (sml. Sandfeld 1923; Bussmann 2002:329). Sammenrykninger kan forblive ad-hoc-dannelser eller danne en ny leksikonenhed. Deres eneste ordklasse er substantiv.

Erben (2006:37) skriver om sammenrykningen som en særlig type af dannelser, hvor en syntaktisk frase bliver ”rykket sammen” (tysk: *zusammengerückt*) til et nyt ord i hvilket rækkefølgen af ord er den samme som i frasen, f.eks. *Lange-weile, Auf-einander-treffen*. Bortset fra nogle leksikaliseringer dannes sammenrykninger i tysk som *das*-nominaliseringer og i dansk som *en*-nominaliseringer hvor der som sagt næsten ingen begrænsninger består, og dannelsernes opståen blot er afhængig af talernes fantasi. Formelt er de bl. a. også opfordringer – udtrykt som imperativformer, f.eks. tysk *Vergissmichnicht*, sml. *forglemmigej*. Semantisk gengiver de ofte menneskers egenskaber, noget der er karakteristisk for nogen, f.eks. tysk ’jemand ist gerne groß’ > *Gernegroß*, ’jemand ist drei Käse hoch’ > *Dreikäsehoch*, sml. også *Taugenichts*, *døgenigt*. Som i tysk er også i dansk dannelserne på *-fuld* meget karakteristiske, f.eks. *håndfuld, mundfuld, skefuld*.

Konversion af frase som basis i tysk og dansk

Fraserne som baser kan være nominale eller verbale. Hvis der er en præposition i frasen, kan den gå tabt eller bevarer, f.eks. 'at tage hensyn' > *hensyntagen*, 'at komme til syne' > *tilsynekomst*, sml. også 'at komme ind' > *indkomst*. Konversioner (bl.a. sammenrykninger) kan også forekomme som førsteleddet eller andetleddet i sammensætningerne. I sidste fald kan de ikke forekomme frit i sætningen, f.eks. *samvirke* (*virke), *sam-*, *med-*, *ophør* (*hør), *land-*, *by-*, *øbo* (*bo).

Mens sammensætninger er flertydige i analysen (sml. *Fischfrau* hos Heringer: *Geht endlich die Wortbildung frei*, 1984), er de tyske "uneigentliche komposita" (Grimm 1828:1) som også hører til konversionerne derimod helt gennemskuelige, dvs. de kan hyppigst forstås på kun **en** måde, f.eks. *des Freundes Hand* > *Freundeshand*, *der Menschen Leid* > *Menschenleid*. Dette mønster er alligevel meget sjældent i tysk, og det mangler helt i dansk.

Konversioner, bl.a. også sammenrykninger, kan i tysk som i dansk have en metaforisk karakter som udfordrer lytteren til en stærkere anstrengelse i afkodningen af ytringen. Indholdet er bortset fra enkelte personers karakteregenskaber noget typisk og velkendt fra vores hverdag. Som sagt er de allesammen oftest leksikaliseringer, bortset fra ukontrolleret brug af ad-hoc-dannelser af denne karakter. De kan alligevel fastholdes takket være elektroniske korpora.

I al almindelighed foregår dannelsen af konversionernes aktive orddannelsesmønstre i dansk parallelt til de tyske selv om deres produktivitet synes at være mindre end i tysk. Det mest produktive mønster blandt konversioner er, især i tysk, sammenrykningen.

Litteratur

Barz, Irmhild (2002) Wortartwechsel. In: *Lexikologie. Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen*. Hrsg. von D. Alan Cruse, Franz Hundsnurscher, Michael Job, Peter Rolf Lutzeier. Halbband 1. Berlin New York: Walter de Gruyter:657-662.

- Bergenholtz / Mugdan (1979) Ist Liebe primär? – Über Ableitung und Wortarten. In: Peter Braun (udg.) *Deutsche Gegenwartssprache*. München:339-354.
- Bußmann, Hadumod (2002) *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart.
- Diderichsen, Paul (1946) *Elementær dansk grammatik*. København.
- Eichinger, Ludwig M. (2000) *Deutsche Wortbildung. Eine Einführung* (Narr Studienbücher). Tübingen.
- Eisenberg, Peter (2004) *Grundriss der deutschen Grammatik*. Band 1: Das Wort. Zweite Auflage, Stuttgart, Weimar.
- Erben, Johannes (2006) *Einführung in die deutsche Wortbildungslehre* (= Grundlagen der Germanistik 17). Berlin.
- Fleischer, Wolfgang/Barz, Irmhild (1995) *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen.
- Grimm Jacob (1828) *Deutsche Grammatik* (Neudruck), S. 1.
- Heringer Peter (1984) Gebt endlich die Wortbildung frei! In: *Sprache und Literatur in Wissenschaft und Unterricht* 15:43-53.
- Hansen, Aage (1967) *Moderne dansk* I-II. København.
- Hansen/Heltoft (2011) *Grammatik over det Danske Sprog*. København.
- Lohde Michael (2006) *Wortbildung des modernen Deutschen. Ein Lehr- und Übungsbuch*. Narr Studienbücher. Tübingen.
- Mel'čuk, I.A. (1976) Die Konversion als morphologisches Mittel. In: I.A. Mel'čuk, *Das Wort*. München:288-318.
- Naumann, Bernd (2000) *Einführung in die Wortbildungslehre des Deutschen*. 3. neubearbeitete Auflage. Tübingen: Niemeyer.
- Olsen, Susan (1986) *Wortbildung im Deutschen. Eine Einführung in die Theorie der Wortstruktur* (= Kröners Studienbibliothek 660). Stuttgart.
- Politikens Nudansk Ordbog*. København 1992.
- Rajnik, Eugeniusz (2009) Implizite Derivation und Verbstammkonversion im Dänischen. In: *Folia Scandinavica Posnaniensia* 10. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Rajnik, Eugeniusz (2011a) *Wortbildung des Substantivs im Dänischen – explizite und implizite Derivation*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Rajnik, Eugeniusz (2011b) Substantivische departizipale und deadjektivische Konversion im Dänischen. In: *Folia Scandinavica Posnaniensia* 12. Poznań Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Rajnik, Eugeniusz (2012) Substantiviske afledninger med nulsuffiks i moderne dansk. I: *Studia Scandinavica et Germanica*. Wrocław (i tryk).
- Sandfeld, Kristian (1923) *Sprogvidenskaben*. København.
- Schmidt, W. (1967) *Deutsche Sprachkunde*. Berlin.

Konversion af frase som basis i tysk og dansk

- Simmler, Franz (1998) *Morphologie des Deutschen. Flexions- und Wortbildungsmorphologie* (= Germanistische Lehrbuchsammlung 4). Berlin:355-640.
- Zemskaja, E. A. (1973) O nekotoryx spetsifičeskix čertax porjadka slov v razgovornoj reči (On several distinctive features of word order in spoken language). I: *Russkaja razgovornaja reč' (Russian spoken language)*, E. A. Zemskaja (red.). Moscow.

www.dsl.dk